

У статті досліджено два фактори, що впливають на формування відповідальної безпечної поведінки підлітків – вікові психологічні новоутворення та особливості впливу соціального середовища, зокрема реклами з боку тютюнової та алкогольної індустрії. Доведено, що підхід "надання альтернативи" є одним із дієвих напрямів просвітницької профілактичної роботи щодо формування безпечної поведінки учнів середнього шкільного віку.

В статье исследованы два фактора, влияющие на формирование ответственного безопасного поведения подростков – возрастные психологические новообразования и особенности влияния социальной среды, в частности рекламы со стороны табачной и алкогольной индустрии. Доказано, что подход "предоставление альтернативы" является одним из действенных направлений просветительской профилактической работы по формированию безопасного поведения учащихся среднего школьного возраста.

The article examines two factors that influence the formation of responsible safe behavior teen – age psychological features of tumors and the impact of social environment, including advertising of tobacco and alcohol industry. It is proved that the approach "of alternatives" is one of the most effective areas of prevention education on Safe Conduct of students middle school age.

УДК 37.015.3

ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕЧНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ НА ОСНОВІ ПІДХОДУ "НАДАННЯ АЛЬТЕРНАТИВИ"

О. О. Новак



Актуальність. Більшість дослідників проблеми формування здорового способу життя учнівської молоді констатують, що нині у світі не існує методу чи технології, які давали б стовідсотковий результат попередження формування шкідливих звичок у дітей [1; 8; 9; 11; 12; 15]. За даними дослідницького проекту "Європейське опитування учнівської молоді (13-17 років) України щодо вживання алкоголю та наркотиків" (2003 р.) встановлено, що середній вік, у якому відбувається перша спроба паління, – це 12-13 років; починають палити щодня – у віці 14-15 років; вперше спробували пиво – у 12-13 років, вино – у 13, міцні напої – у 14; вперше пережили стан сп'яніння – у 14 років [1, 33]. У дослідженнях Н. П. Бурмаки [2] зафіксовано трансформацію ставлення учнів до алкоголю при переході від 14-15 до 16-17 років. А саме, хоча дівчатами 16-17 років алкоголь сприймається як негативна річ ("погано впливає на здоров'я"), позитивне ставлення до нього зростає ("подобається стан сп'яніння"), алкоголь стає засобом вирішення проблем удома і в школі, зростає частота вживання пива і міцних спиртних напоїв [там само]. Не кращою є ситуація у Росії: майже 25 % дітей роблять першу спробу закурити у віці до 10 років, 60 % 12-14-річних підлітків активно палять, пік масового вживання алкогольних напоїв змістився з вікової групи 16-18 років на вік 13-15 років [16]. Таким чином, значній частині молоді сучасного суспільства влас-

твива поведінка, що створює загрозу для життя чи здоров'я [10].

Актуальність даної проблеми призводить до зростання уваги вітчизняних та зарубіжних дослідників до питання мотиваційних чинників ризикової поведінки людини (Г. Крайг, С. Філіпс та ін.), соціально-психологічних умов її формування (М. Ю. Варбан, І. С. Кон, Н. Ю. Максимова та ін.), особистісних властивостей (О. В. Вдовіченко, І. В. Гришаєва та ін.), проблем раннього (підліткового) алкоголізму та алкогольної адиктивної поведінки (Є. Є. Бехтель, Б. С. Братусь, П. І. Сидоров, А. Є. Лічко, В. С. Бітенський, А. В. Митюхляев, І. П. Лисенко, Н. Ю. Максимова, І.К. Сосін та ін.).

У той же час медико-психологічна та соціальна проблема формування навичок здорового способу життя у підлітків, як показує статистика [1; 2; 3; 5; 8; 11], не має належного практичного вирішення. Потребують додаткових досліджень питання особистісних диспозицій до формування ризикованої поведінки, характер внутрішніх конфліктів і дитячих травм, а також особливості їх подолання у підлітковому віці, вікова динаміка формування шкідливих звичок.

У більш широкому контексті варто враховувати цілий комплекс факторів, що належать до різних сфер життя: суспільно-економічної ситуації, культури, освіти, інформаційної глобалізації, особливостей міжособистісних стосунків, особистісних ха-

рактик. Таким чином, очевидно є необхідність відповідної комплексної профілактичної роботи, яка впливала б на формування ціннісної сфери дитини, її світогляду та поведінки.

Наразі серед найбільш ефективних комплексних засобів проведення профілактичної роботи щодо формування здорового способу життя учнівської молоді, що добре зарекомендували себе на Полтавщині, слід виокремити програму "Сприяння просвітницькій роботі "рівний – рівному" серед молоді України щодо здорового способу життя" та методичні розробки Інформаційного центру з профілактики проблем алкоголю та наркоманії (ІЦПАН)¹. Їх особливістю є ґрунтовне теоретичне та практично орієнтоване забезпечення, чіткі та зрозумілі схеми використання, результативність. Комплексність дії забезпечується за рахунок поєднання різних підходів, кожен із яких впливає на певну сферу розвитку особистості.

Так, у програмі "Сприяння просвітницькій роботі "рівний – рівному" ..." [7, 9] використовуються підходи: надання інформації (модель "Знання-Ставлення-Поведінка"); емоційне навчання; виховання протидії; апеляція до цінностей і знань; надання альтернативи; вплив соціального середовища; зміцнення здоров'я. Рекомендації ІЦПАН [8, 11] містять поєднання таких підходів: виділення паління з-поміж інших видів проблемної поведінки; демонізація тютюнової індустрії (викривання ролі і засобів тютюнової індустрії у навмисному підштовхуванні дітей до паління, розвиток навичок критичного аналізу реклами); зниження рівня паління серед підлітків через зниження рівня паління серед дорослих (допомога всім курцям, а не лише підліткам, кидати палити); просвіта населення щодо шкоди здоров'ю від тютюнопаління (активного і пасивного); відмова від неефективних підходів, що базуються на навчанні "свободі вибору", "прийняттю самостійних рішень", "оцінці ризику" тощо, псевдопрофілактичних програм, що створені і впроваджуються на кошти тютюнових корпорацій; розвінчування міфу про "престижність", "крутість", "стильність" паління; показ паління як просто поганої звички, яку придбали люди найча-стіше у підлітковому віці (коли хотілось відчувати себе дорослим), але які так і не подорослішали у ставленні до самого себе, при виборі стратегій поведінки у певних життєвих ситуаціях.

Звичайно, кожен підхід має психологічне обґрунтування, найбільш оптимальну "точку прикладання": час, місце, цільову групу, ступінь поєднання з іншими мето-

дами і одночасно – свої обмеження та "слабкі місця".

Метою даної статті є спроба проаналізувати психологічні аспекти формування безпечної поведінки підлітків на основі використання підходу "надання альтернативи", а також окреслити сфери його застосування.

У рамках концепції Програми "Сприяння просвітницькій роботі "рівний – рівному" серед молоді України щодо здорового способу життя" підхід "надання альтернативи" передбачає необхідність розвитку альтернативних соціальних програм, видів діяльності, у яких молоді люди могли б задовольнити власні потреби, реалізувати прагнення до ризику, пошуку гострих відчуттів, підвищену активність поведінки тощо [7, 9].

Але що спонукає підлітків до вибору ризикованих форм поведінки і якими педагогічними засобами на цей вибір можна вплинути? Відповідь на це запитання потребує аналізу, принаймні, двох складових: по-перше, вікових особливостей психологічного розвитку дитини; по-друге, особливостей соціального середовища.

Розгляд внутрішніх чинників поведінки людини передбачає уведення понять "потреби", "мотиви", "цілі" ("діяльність"), що є взаємопов'язаними. Відомо, що існування потреб спонукає людину до їх задоволення, спричиняє появу мотивації до відповідної діяльності. Усвідомивши свою потребу (заради чого відбувається діяльність), людина визначає ціль (мету): а) що конкретно має бути досягнуто (предмет діяльності); б) які дії для цього треба виконати (вибрати вид діяльності).

За А. Маслоу, кожній людині притаманний певний ієрархічний набір потреб:

- ◆ фізіологічні (їжа, вода, сон, житло тощо);
- ◆ у безпеці, упевненості у майбутньому;
- ◆ приналежності певній спільноті (сім'ї, компанії товаришів, колективу);
- ◆ у повазі, визнанні;
- ◆ у самореалізації, виявленні власних здібностей, духовних потреб.

Крім того, у кожному віковому періоді виникають і формуються специфічні потреби та психологічні новоутворення, що найбільше впливають на процеси цілісного становлення особистості у цей період. Для підліткового віку, насамперед, виділимо такі:

- ◆ прагнення відчувати себе дорослим (проявляється, наприклад, у реакціях емансипації);
- ◆ потреба в самоствердженні;
- ◆ формування самооцінки (або оцінки власної цінності – ставлення до власних дій і самого себе; оцінка власних можли-

¹Ознайомитись із матеріалами програми можна на кафедрі педагогічної майстерності ПОППО імені М.В.Остроградського. Методичні розробки ІЦПАН можна знайти на сайті: <http://www.adic.org.ua/>.

востей, якостей і місця серед інших людей);

- ♦ формування "Я"-образу (розширення уявлення про ті соціальні ролі, які підліток може грати в суспільстві – "друг", "лідер", "блазень" тощо);

- ♦ рольова ідентифікація (активне вивчення людиною самої себе в різних соціальних ролях і позиціях, розширення меж власного "Я"; примірювання до себе певних рис характеру, "власних", "постійних" чи "випадкових" ознак – "Якою я є людиною?", "Яка риса належить мені, а яка проявилася випадково і мені не належить?" тощо);

- ♦ розвиток теоретичного (узагальнюючого) мислення. Проявляється у створенні загальних просторових і часових проєктів, планів, як правило, спочатку – нечітких і некритичних;

- ♦ розвиток рефлексії на власну поведінку (здатність дати словесний звіт, адекватний практичним діям, власним психічним станам).

Становлення цих новоутворень відбувається не однаково у різних видах діяльності: одні із них мають більший, інші – менший розвивальний ефект. Для підліткового віку найпродуктивнішим (провідним) у цьому сенсі видом діяльності є спілкування або суспільнокорисна діяльність.

Саме у процесі спілкування, у першу чергу із ровесниками, а потім і з дорослими, підліток проявляє себе та одержує зворотний зв'язок про те, як він сприймається іншими, як оточення ставиться до нього. На основі цього формується власне уявлення про себе та ставлення до самого себе, забезпечуються можливості для розвитку рефлексивної поведінки в міжособистісних стосунках, опанування новими соціальними ролями тощо.

Якщо у підлітків недостатньо розвинути уміння і навички, функцією яких є забезпечення успішності у спілкуванні, переломний період розвитку ймовірно протікатиме кризовим, із різними формами дезадаптивної поведінки. Криза у даному випадку розглядається як результат одночасного поєднання: а) прагнення опанувати нові види діяльності, задовольняти потреби, що виникають та б) неготовності до цього, нездатності діяти ефективно, коли існуючі уміння і навички не забезпечують бажаний результат.

Згідно із положеннями теорії розвивальної освіти [4, 13], попередити кризове протікання "переломного періоду" можливо, якщо сформувати у дітей уміння і навички ефективного спілкування ще у початковій школі, коли провідним видом діяльності є навчальна, а спілкування формується на другому плані. Саме упродовж перших років навчання діти повинні навчитись взаємодіяти, співпрацювати, взає-

моцінювати один одного, наприклад, під час групових форм роботи. Організовує таку діяльність учитель, використовуючи спеціальні прийоми та технології.

Для прикладу наведемо фрагмент уроку із математики за технологією розвивального навчання у 2-му класі школи "Первоцвіт" м. Гадяча, що відбувся під час семінару практичних психологів Гадяцького району кілька років тому. Після того, як учителька запропонувала учням висловити власні думки щодо розв'язання певної задачі, і кілька дітей це зробили, одна учениця розпочала свою відповідь так: "Вибаач, П., але твоя точка зору не узгоджується із моєю, тому що ... (іде змістовний аналіз відповіді учня), тому я пропоную ...". Якщо дітей навчити конструктивно і толерантно спілкуватися у початковій школі, на наступному віковому етапі, коли оціночні судження оточуючих набудуть важливого особистісного значення, будуть забезпечені оптимальні умови для формування "Я"-образу, чи самооцінки.

Сучасні дослідження підтверджують важливість володіння засобами ефективного спілкування для особистісного розвитку підлітків. Так, у роботі Н. М. Колотій [6] виділено такі соціальні потреби учнів 11-13 років: а) потребу в отриманні знань; б) потребу у випробовуванні та реалізації особистісних здібностей, самоусвідомленні, самореалізації; в) потребу в пізнанні світу дорослих людей та способів спілкування із зовнішнім світом, спілкуванні із однолітками; г) потребу у реалізації трудових навичок, професійному самовизначенні. Серед названих не реалізованими у хлопців і дівчат виявились потреби: в отриманні знань; у професійному самовизначенні; у випробовуванні і реалізації власних здібностей, в пізнанні світу дорослих людей, спілкуванні з однолітками [там само].

Прагнучи задовольнити потреби, що виникають, підлітки починають пошук нових шляхів і засобів їх "опредметнення", орієнтуючись, у першу чергу, на ті види діяльності, до яких вони підготовлені найкраще, до яких їх спонукає оточення.

При аналізі впливу соціальної ситуації на розвиток особистості, у контексті розгляду причин стимулювання ризикованої поведінки, виділимо чинник реклами тютюнової та алкогольної індустрій, дія якої має негативний соціальний ефект через підштовхування до формування шкідливих звичок. Тютюнові та алкогольні компанії зацікавлені якнайраніше сформувавши в дітей позитивне сприйняття цигарок та алкоголю, коли інформація ними ще сприймається некритично. Для цього вони використовують різноманітні "благодійні" акції в дитячих садочках чи школах із роздачею подарунків (футбольних м'ячів,

відеотехніки, солодоців тощо).

Дорослі можуть формувати в дітей позитивне сприйняття цигарок чи алкоголю як маркера "дорослої" поведінки, говорячи своїм дітям: "Тобі ще рано!" Наслідки впливу середовища наочно представлені в результатах експерименту, спрямованого на вивчення соціальних установок, якими керуються діти 2-6 років у своїх діях. Експериментатори запропонували дітям у ігровому супермаркеті, асортимент якого відповідав реальному, "купляти" все, що потрібно, а біля каси уточнювати, що вибрано і навіщо. Виявилось, що 28,3 % дітей купили цигарки, 61,7 % – алкоголь, зазначаючи при цьому, що готуються до вечірки [15]. Діти курців у 4 рази частіше "купували" цигарки, ніж діти батьків, котрі не палять.

Таким чином, те, що дитина експериментує із цигаркою чи пляшкою, означає, що вона одержала із середовища про них певну позитивну інформацію і тепер перевіряє дію "привабливого образу" предмета на собі.

Погоджуємось із авторами матеріалів ЦЦПАН [11] із приводу того, що рекламні гасла тютюнових та алкогольних компаній в основному адресовані саме підліткам, оскільки спрямовані на цінності і потреби, найбільш характерні для цієї вікової групи: "Живи справжнім", "Притримай час, відчуй життя", "Скажеш, ти відмовишся від нових вражень?", "Залишити яскравий слід? Легко!" або "Новий модний аксесуар", "Новий, елегантний, особливий", "Нові перспективи", "Революція +". А також реклама алкогольних виробів: "Звикай бути у виграші", "Зроби перший крок, живи на повну!", "Там, де друзі", "Дружба, як вона є", "З вид алкоголю друзі роблять більше", "Якби не вид алкоголю, ми б не знали, що Н. вмів співати, а С. грати на гітарі", "Там, де весело", "Бачити більше", "Відкрий своє, істинне" тощо. Рекламні слогани спонукають до паління чи вживання алкоголю, тому що це "допоможе" підліткам задовольнити потреби у самопізнанні та спілкуванні. Гасла підкреслюють, ніби вживання цих речовин – це "доросла" діяльність, що діти повинні "утримуватись" від вживання, дорослі можуть вживати, але повинні від-

мовляти дітей, доки ті недостатньо дорослі тощо [11].

Зазначимо, що вправи з навчання дітей умінню критично мислити, розпізнавати спроби маніпуляції свідомістю представлені як у програмі "Сприяння просвітницькій роботі "рівний – рівному"...", так і в матеріалах ЦЦПАН.

Проведений аналіз внутрішніх та зовнішніх чинників впливу на поведінку підлітків дозволяє застосувати формулу "Потреби-Мотив-Ціль" для пояснення одного з механізмів формування їх ризикованої поведінки. У той час, коли підліток шукає варіанти "опредметнення" своїх потреб (перехід "Мотив – Ціль"), реклама тютюно- та алкоіндустрій прагне активно підштовхнути, спрямувати його на вигідні для себе дії. З одного боку, об'єктивний факт існування психологічних потреб учнів, а з іншого – несприятливий неусвідомлюваний (батьків, дорослих) та цілеспрямований (тютюнової та алкогольної індустрій) вплив соціального оточення призводять до того, що із віком зростає частка дітей із "позитивною мотивацією" до ризикованої поведінки, наприклад, до вживання алкоголю (див. табл. 1) [1; 47]:

І якщо, не незважаючи на критику, осуд і заборони, підлітки все одно вдаються до ризикованої поведінки, це означає, що тільки так вони, на жаль, і здатні досягати бажаного.

Виходячи із вищезазначеного, точками прикладання зусиль у профілактичній роботі мають бути переходи: "Потреби – Мотив" (розвивати в учня рефлексію на власну поведінку, допомагати зрозуміти, чого він бажає насправді) та "Мотив – Ціль", а саме – спрямовувати та навчати відповідальним, безпечним способом задоволення своїх потреб.

Профілактичний підхід "надання альтернативи" найефективніше застосувати у той період, коли підліток починає замислюватись над заміною існуючих форм поведінки на нові, більш ефективні способи задоволення потреб, що виникають. Наприклад, коли постає внутрішнє запитання, чи починати палити, вживати алкоголь (або у рамках вторинної профілактики – покинути палити чи продовжувати).

Таким чином, цей підхід сприяє:

Таблиця 1

"Позитивні мотивації" стану сп'яніння, за статтю та віком, %

| Мотивація | 13-15 років | | 15-16 років | | 16-17 років | |
|------------------------------------|-------------|---------|-------------|---------|-------------|---------|
| | хлопці | дівчата | хлопці | дівчата | хлопці | дівчата |
| Добре проводжу час | 75 | 77 | 76 | 76 | 78 | 83 |
| Відчуття розслабленості | 56 | 53 | 58 | 59 | 61 | 68 |
| Відчуття відкритості, дружельності | 53 | 56 | 56 | 54 | 60 | 67 |
| Відчуття радості | 50 | 60 | 54 | 58 | 51 | 65 |
| Забуваю проблеми | 34 | 42 | 39 | 36 | 37 | 39 |

а) у рамках первинної профілактики – формуванню навичок відповідальної безпечної поведінки, вибору та закріпленню здорових стратегій самореалізації;

б) у рамках вторинної профілактики – полегшенню зміни форм ризикованої поведінки на більш безпечні.

Одним із прикладів такої профілактичної роботи може бути вправа "Альтернатива палінню", спрямована на усвідомлення учнями мотивів поведінки та розширення можливостей вибору. Так, за допомогою методу мозкового штурму учасникам пропонують відповісти на запитання: "Як ви вважаєте, чому деякі ваші ровесники починають палити?", "Що позитивного для себе може знаходити людина у палінні?". Відповіді записуються у центральній колонці таблиці із назвою "+" (див. нижче) у три рівні – соціальний, психічний і фізіологічний [12; 9-10]. Після цього у правій колонці підліткам пропонується самим дати відповідь, яким чином ще можна досягти бажаних результатів, не вдаючись до паління (табл. 2).

Таким чином, після фіксування суб'єктивно оптимального шляху задоволення потреб (паління) визначаються усвідомлені об'єктивні потреби підлітків і альтернативні безпечні шляхи їх задоволення.

При обговоренні важливо не просто надати поради, оцінки чи рецепти, а спонукати учнів до обговорення, висловлення власних думок, переживань. Натомість, якщо дорослий тільки попереджає підлітків про ризики паління (вживання психоактивних речовин тощо) та апелює у майбутнє щодо перспектив кращого здоров'я, успішної кар'єри і т.д., то поряд із цим він одночасно пропонує відмовитись від усього того позитиву, який приносить ця поведін-

ка вже сьогодні. Потрапляючи у складну ситуацію і не знаючи, як наприклад, заспокоїтись, зібратись із думками, учні мають високу імовірність регресу до ризикованих форм поведінки.

Важливо показати підліткам, що в основі конфлікту із дорослими з приводу тієї чи іншої ризикованої поведінки насправді лежить проблема можливостей задоволення власних потреб [8; 95]. Початок вживання алкоголю та паління часто пов'язаний із бажанням задовольнити певні потреби, але є "плата" за цей шлях – погіршення стану здоров'я, що призводить до більш частих переживань стресових станів, роздратованості, зниження працездатності (успішності), погіршення або втрати стосунків, зміни планів на майбутнє у бік зменшення ступенів свободи. Реагують люди на ці наслідки по-різному. Більш свідомі полишають ці звички і намагаються стабілізувати та укріпити здоров'я, вдаються до ефективніших форм поведінки. Інші вдаються до того, що раніше "допомагало", замикаючи цикл саморуїнування.

Моделюючи форми і зміст освітнього простору, педагогічні працівники мають добре усвідомлювати, в яких видах діяльності і як будуть опредметнюватися вікові потреби учнів. Як, крім занять із психології, наприклад, у навчальній або суспільнокорисній роботі, залучити учнів до провідного для них виду діяльності – спілкування:

- ♦ розвивати в учнів необхідні уміння і навички спілкування;

- ♦ створити умови для забезпечення основних потреб: взаємодії та взаємооцінювання між учнями, вивченні себе в різних соціальних ролях, розвитку рефлексивнос-

Таблиця 2
Приклад виконання вправи "Альтернатива палінню". Потреби, які можна задовольнити шляхом паління, і альтернативні (безпечні) способи їх задоволення

| Рівні | «Паління» | |
|---------------|---|---|
| | «+» | Альтернатива (приклад безпечної поведінки) |
| Соціальний | Підвищує авторитет | «Яким чином ще в групі можна під вищити авторитет?» Відповіді |
| | Доводить приналежність групі, задоволення від спільної діяльності | «У який спосіб ще можна пока зати свою приналежність групі?» Відповіді |
| | Допомагає в контактах із людьми, спосіб знайомства | «Хто знає інші способи знайомства? Давайте потренуємось» Відповіді |
| Психічний | Заспокоює | Заняття спортом |
| | Допомагає зібратися із думками | Прогулянка. Опанування алгоритмами мислення з розв'язання проблемних ситуацій |
| | Зменшення тривоги, напруженості | Заняття спортом. Вправи з релаксації. |
| Фізіологічний | | Жувальні гумки («Нікорет»), цукерки, пластир, що містять нікотин |

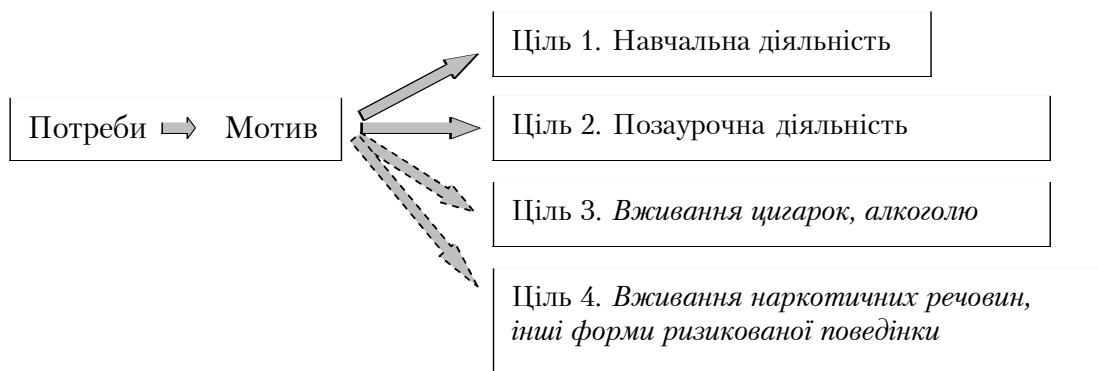


Рис. 1. Використання суспільно-корисної діяльності (спілкування) у закладах освіти як попередження ризикованих форм поведінки учнів

ті; можливості виділитися, позиціонуватися від інших (альтернатива неформальним молодіжним течіям);

- ♦ створювати ситуації успіху.

Забезпечення у такий спосіб умов для формування відповідальних і безпечних стратегій самореалізації учнів становитиме дієву альтернативу поширенню ризикованих форм поведінки (рис.1).

Таким чином, з одного боку, важливим є урахування вікових потреб підлітків, а з іншого – створення закладами освіти умов для забезпечення цих потреб. Це обумовлює широкі можливості для використання підходу "надання альтернативи" як одного із дієвих напрямів просвітницької профілактичної роботи щодо формування безпечної поведінки учнів середнього шкільного віку.

За цих умов уроки та позакласна діяльність дійсно будуть мати розвивальний ефект, сприяючи цілісному розвитку особистості учня. Результатом неодмінно стане підвищення ефективності формування в учнів "через позитив" умінь і навичок відповідальної безпечної поведінки, вибору здоров'язберігаючих стратегій життєвої самореалізації, на протипагу посиленню "боротьби" педагогічних працівників і громадськості "проти" ризикованих форм поведінки та шкідливих звичок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бутузова Л.П. Психологічні особливості особистісних ставлень підлітків до небезпеки ураження ВІЛ статевим шляхом : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 "Вікова та педагогічна психологія" / Л. П. Бутузова. – Одеса, 2004. – 23 с.
2. Бурмака Н.П. Психологічні чинники формування алкогольної адиктивної поведінки у підлітків та юнацтва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.04 "Медицина психологія" / Н. П. Бурмака. – К., 2003. – 12 с.
3. Вступ до стратегічного планування для формування навичок здорового способу життя : посібник / [Програма Технічної допомоги ТАСІС для України]. – К., 2007. – 120 с.
4. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения / В.В. Давыдов. – М. : ИНТОР, 1996. – 544 с.
5. Балакірева О.М. Динаміка поширення тютюнопаління, вживання алкоголю та наркотичних речовин серед учнівської молоді України : 1995, 1999, 2003 роки / О.М. Балакірева (кер.

авт. кол.), О.О.Яременко, О.Р. Артюк та ін. – К. : Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. – 174 с.

6. Колотій Н. М. Психологічне здоров'я підлітків та його оцінка в умовах загальноосвітнього навчального закладу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 "Педагогічна та вікова психологія" / Н.М. Колотій. – Х., 2003. – 23 с.

7. Методика освіти "рівний – рівному": навч.метод. посіб. / [Н.О. Лещук, Ж. В. Савич, Н.В. Заверко, Н.В. Зимівець, В.М. Оржеховська, О.І. Пилипенко, Л.І. Андрущак]. – К.: Наш час, 2007. – 104 с.

8. Поход жизненных ситуаций в профилактике табачных проблем // Т.И. Андреева, К.С. Красовский, А.А. Гаврильченко и др. / [под ред. Т.И. Андреевой и К.С. Красовского]. – Киев. – 2000. – Части I, II, III.

9. Просвітницька робота "рівний – рівному" серед молоді щодо здорового способу життя : навч. посібник. – К. : Навч. книга, 2002. – 256 с.

10. Голоцван О.А. Прояви турботу і обачливості : навч.метод. посіб. / [О. А. Голоцван, Б.М. Ворник]. – К.: Наш час, 2007. – 232 с. – С. 129.

11. Куріння та діти: що може зробити школа [Електронний ресурс] / [К. С. Красовський, Т.И. Андреева та ін.] – К, 2003 – Режим доступу : <http://adic.org.ua/nosmoking/books/unisef>.

12. Формування здорового способу життя учнівської молоді : посібник для класного керівника / [за ред. О.О. Новака]. – Полтава : ПОППО. – 2005. – 156 с.

13. Эльконин В. Подростковый этап школьного образования в системе Д. Эльконина-В. Давыдова / В. Эльконин, А. Воронцов, Е. Чудинова // Завуч. – 2006. – №33. – С. 3–11.

14. Сравнительные возможности образовательных технологий [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://sdo.bsu.edu.ru/Edu/Part3/M3_1.html.

15. Cigaretты и алкоголь в списке покупок дошкольников [Электронный ресурс] // Информационный бюллетень "НОУСМОКИНГ" – 2006. – №80. – Режим доступа : <http://www.adic.org.ua/nosmoking/ns/80.htm>.

16. Депутат Госдумы: Полный запрет рекламы алкоголя и табака оздоровит нацию [Электронный ресурс] // Росбалт. – Режим доступа : <http://www.rosbalt.ru/2008/04/02/470890.html>.

17. "А нас сьогодні вчили, як треба пити!" або Чи продають у рабство 4 мільйони українських дітей [Електронний ресурс] / Твєреза Україна : новини. – 2006. – Режим доступу : <http://www.tvereza.info/sobriety/news/news-2011-03.html>.

Стаття надійшла в редакцію 5.09.2011 ■

Бібліографічний опис цієї статті:

Новак О. О. Формування безпечної поведінки підлітків на основі підходу "Надання альтернативи" / О.О. Новак // Постметодика. – 2011. – № 3(100). – С. 32–37.